

РОЗДІЛ II. КОНСОЛІДАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ЧИННИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН

Олександр Майборода

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ПРОБЛЕМА ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

У статті розглядається диверсифікованість української громадської думки з питання російської агресії, впливу цієї диверсифікації на процес суспільної консолідації та аналізуються вірогідні наслідки прийняття державною владою альтернативних рішень щодо розв'язання проблеми.

Ключові слова: російська агресія, громадська думка, суспільна консолідація, політичні рішення.

Olexandr Mayboroda. Consolidation of Ukrainian Society in Situation of Russian Aggression: the Problem of Searching Optimal Political Decisions. *The article reveals the diversity of Ukrainian public thoughts of Russian aggression, the impact of this diversity on the society consolidation process and also contains the analysis of probable results of state authority's alternative decisions on the problem.*

Key words: *Russian aggression, public thought, society consolidation, political decisions.*

Агресія проти України з боку Російської Федерації стала справжнім історичним тестом для українського суспільства на рівень його солідарності, патріотизму, ставлення до незалежності як до вищої цінності. Наскільки високим або низьким є цей рівень, можна оцінити за ставленням населення до таких питань, як

Майборода Олександр Микитович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

розцінювання причин і характеру війни, до адміністрації на окупованій території та до встановлених нею порядків, за рівнем патріотичної готовності захищати свою землю від агресора, а відтак і за ставленням до самого агресора, за здатністю платити ту або іншу ціну або за перемогу, або за мирну угоду, за наявністю спільного бачення розв'язання проблем, спричинених агресією.

За роки від початку агресії повного консенсусу у суспільстві з цих питань не досягнуто. Розмаїття в Україні думок з цього приводу не має вважатися національною аномалією, в історії кожної країни ніколи не було абсолютної згоди населення в аналогічних ситуаціях. Отже, перевірка рівня солідарності українського суспільства війною має полягати у встановленні співвідношення його сегментів носіїв тих або інших думок і настроїв з приводу агресії.

Війна, особливо справедлива, захисна, зазвичай об'єднує суспільство, змушує забувати про соціальні та політичні конфлікти в ньому, викликає почуття єдності в оцінках причин війни, відповідальності за її початок. Нарешті, сам напад на країну, загарбання її територій має однаково розумітися і визначатися одним терміном «агресія». Однак в Україні одностайного розуміння причин і характеру війни немає (табл. 1).

Таблиця 1

**Чим для Вас є війна на Донбасі, як Ви її для себе пояснюєте?
Який конфлікт лежить в основі збройного протистояння на
Донбасі? (%)**

Це конфлікт між бізнес-структурами через переділ власності, через поділ сфер впливу	27,3
Це конфлікт між основною частиною України і Донбасом (громадянська війна)	4,8
Це конфлікт між Україною і Росією	35,1
Це конфлікт між США і Росією із залученням України	11,9
Конфлікту немає, війна це – можливість для ділків нажитися на військових поставках, контрабанді, спекуляції	15,2
Інше	0,8
Важко відповісти	4,9

Джерело: «Війна і мир»: громадська думка про причини війни на Донбасі та перспективи врегулювання конфлікту. URL : <http://sofia.com.ua/page177.html>

Навіть зважаючи на те, що у запитаннях не присутнє слово «агресія», тобто акт міжнародних відносин, тільки третина оцінює події як міждержавний конфлікт. І хоча тільки кожен двадцятий озвучив версію, нав'язану російською пропагандою, що це громадянська війна в Україні, понад 50% пов'язали витоки конфлікту із суто меркантильними інтересами бізнес-структур та спекулянтів.

Пояснити, чому під час визначення природи українсько-російської війни майже у половини суспільства виникає асоціація з бізнесом, можна, якщо подивитися на загальне ставлення населення до наслідків запровадження в Україні приватної власності на засоби виробництва.

Якщо зіставити 1992 р., коли країна була охоплена сподіваннями на швидкі успіхи ринкової економіки, і 2016 р., коли загальний кризовий стан відбувається в умовах, коли більша частина засобів виробництва є приватною власністю, то можна побачити, що за цей час майже удвічі (від 31,6 до 62,3%) збільшилася частка тих, хто негативно ставиться до передачі у приватну власність великих підприємств, і більше ніж у два з половиною рази (від 13,6 до 36,7%) тих, хто аналогічно ставиться до малої приватизації. Та й загальний рівень довіри приватним підприємцям і банкам перебуває не на найвищому рівні 2,7 у першому випадку і 2,1 у другому за п'ятибальною шкалою [1, с. 429, 465]. Прив'язування природи війни до бізнес-інтересів є симптомом латентного соціального протистояння, і заклик до спільного захисту Вітчизни це протистояння не усунув.

Вражає, що серед населення держави, яка є жертвою агресії, половина і після двох років бойових дій вважала її однаковою мірою винуватою у війні і трохи більше чверті вважало винуватцем тільки агресора (табл. 2).

Таблиця 2

Ставлення до російсько-українського конфлікту, 2016 р. (%)

	Усе населення України	Розподіл населення за регіонами країни				
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
<i>Хто несе відповідальність за російсько-український конфлікт?</i>						
Передусім Україна	7,9	2,4	6,3	18,2	12,1	6,9

Передусім Росія	45,0	62,6	53,2	21,0	38,5	27,9
Обидві країни однаковою мірою	39,0	32,4	33,6	53,2	38,0	51,2
Важко відповісти	8,0	2,6	6,9	7,6	11,4	14,0

Джерело: Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К., 2017. С. 377.

Тих, хто і далі однаково розподіляє відповідальність між РФ та Україною, не переконують дані, наведені начальником Генерального штабу ЗСУ В. Муженком, що 40-тисячним угрупованням колабораціоністів і надалі керує центр, розташований у Росії, і що командний офіцерський склад угруповання – кадрові російські військовослужбовці [2].

Після першого року війни, найбільш спекотного за накалом подій, за гостротою боїв, близько 41% українців заявили, що вона їх жодним чином не торкнулася [3]. Таке сприйняття війни проявлялося на тлі дій бойовиків, що мали явно ксенофобський характер щодо патріотично налаштованої частини України. Серед таких дій ініціатива групи «Самооборона Горлівки» щодо виявлення і переслідування усіх, хто співчуває Україні та її Збройним силам, про що група оповістила спеціальною листівкою, вартою цитування: «Самооборона Горловки. Сегодня я попрошу вас об одной необычной услуге родине. Я прошу вас докладывать на соседей, знакомых и незнакомых. Мы ищем корректировщиков огня на нашей территории. Уже не секрет, что боевые действия возобновляются, артиллерию Украина так и не отвела, об этом докладывает как разведка, так и сами граждане на территориях под укропом. Артобстрелы возобновятся, но **будут** они точно в цель подстанции, котельные и школы, или хаотично без корректировки зависит от нас. Нельзя сказать, что просьба сообщать о подозрительных лицах что-то новое для Горловки, мы и раньше просили об этом, но сейчас я составляю список всех сочувствующих укроармии, всех, кто когда либо упоминал, что Украина нас освободит, настроен против ДНР и просто в разговоре упоминал, что он за Украину. Это потенциальные корректировщики! Мы их видели уже достаточно, чтоб понимать кто становится в их ряды.

Да, это означает, что в Горловке начинаются чистки. Чистки от укропов. Мы живем в прифронтовом городе, на дворе война, и мы не толерантны, мы не сочувствуем врагу, в наших сердцах нет места жалости к предателям. Либо они уезжают сами либо это устроим мы.

Не забывайте о свидетелях или доказательствах своим словам, мы не так просты и за клевету строго накажем» [4].

Не менш кричущими були факти терору навіть проти родичів тих, хто воював у лавах ЗСУ або добровольчих батальйонів, як це трапилося, приміром, з матір'ю загиблого українського бійця В. Бражника, на яку напали в автобусі, причому на підконтрольній Україні частині Донецької області, зі словами «Ти народила нацика», не говорячи про зухвале ставлення до неї з боку місцевої міліції [5], яка не вжила заходів для пошуку винуватців та притягнення їх до відповідальності. Взагалі після двох років війни було зібрано декілька тисяч фактів скоєних бойовиками злочинів проти людяності щодо захисників територіальної цілісності країни [6].

Ті, хто вважає себе далекими від війни, судячи з усього, не відчують емпатії щодо жертв агресії, тобто не мають почуття солідарності зі значним сегментом суспільства. Разом з тим, у ході конфлікту виокремилася частка його активних учасників – 18,7% брали участь у бойових діях у складі Збройних сил та Національної гвардії України, добровольчих батальйонів або були задіяні у волонтерських рухах: 13,4% з підтримки української армії, 6,8% – підтримки біженців, 1,9% – підтримки людей, які проживають на території, окупованій бойовиками, 25,7% робили пожертви на підтримку української армії, а 12,1% – на підтримку біженців [7].

Патріотизм як зосередження суспільної солідарності піддавався вкрай тяжким випробуванням, особливо внаслідок зради присязі представників українських силових структур, розташованих на території Криму. Тільки 30% їх залишили півострів після його анексії російськими військами. Військовослужбовців Збройних сил (яким у 2013 р. переважно або повністю довіряли близько 22% населення, а їхній загальний індекс довіри був одним з найвищих серед інститутів суспільства) вийшло на материкову Україну тільки 6010 із 13468 осіб, прикордонників 519 із 1869 осіб. Понад 1300 працівників СБУ, які піддавалися особливо ретельній перевірці на патріотизм, перейшли на бік РФ. Росія завербувала коман-

дірів майже усіх частин Міністерства оборони, здатних відбити російську агресію, командирів ряду ударних бойових кораблів, які могли заблокувати акваторію Криму, а також групу керівників командних структур Військово-Морських сил України [8].

Утім, подальші події, героїзм, виявлений українською армією на Донбасі, підвищив довіру їй до показників ще більших, ніж у передвоєнному році. У 2016 р. переважно довіряли їй 36,5%, а цілком довіряли 5,3%, та й загальний індекс довіри їй зріс до 3,1 бала із 5-ти [1, с. 461, 465]. Тобто, рівень солідарного позитивного ставлення до інституту, на який покладено захист Вітчизни, помітно зріс.

Участь у Збройних силах та їх діях здійснюється як виконання конституційного обов'язку і гіпотетично може не відбивати внутрішню настанову індивіда. Тому ще достовірнішим виявом солідаризації щодо необхідності захисту країни може вважатися добровільна участь у територіальній самообороні та у волонтерському рухові на підтримку армії, нацгвардії та добробатів. Їхня діяльність, хоча і не вирішальна за своїми обсягами у бойових діях, тим не менше набула особливого суспільного резонансу і певною мірою стала символом народної єдності. Тим більше, що добровольчий та волонтерський рухи охопили людей із абсолютно несхожих, різноманітних за своєю природою соціально конфліктуючих сегментів суспільства.

Зі зміцненням морально-психологічної стійкості Збройних сил та покращенням їхнього матеріально-технічного забезпечення принцип добровільності став не настільки затребуваним для подальшої війни, яка, до того ж, набула позиційного характеру, що поставило питання про входження добробатів до структури або ЗСУ, або Нацгвардії. Хоча й існує думка, що кризу добробатів було спричинено спеціально організованою пропагандистською кампанією з їх дискредитації [9]. Одне з пояснень зменшення підтримки державою добровольчого руху – деякі прояви отаманщини та анархізму у їхніх діях (Генштаб вважав, що самовільний відхід добробату «Прикарпаття» з позицій під Іловайськом спричинив катастрофу усього фронту), а також можливе їх використання у внутрішньополітичній боротьбі або у бізнес-конфліктах. Хай там як, а добровольчий рух став символом патріотичної відданості і цілком

заслужив встановлення спеціального Дня добровольця (14 березня), який уперше відзначався у 2017 р.

Загалом війна піднесла рівень патріотичної солідаризації суспільства. Нині у країні загалом 83% її громадян вважають себе патріотами Вітчизни і тільки 10% ні. Причому патріотичні почуття переважають у всіх регіонах: 88% на Заході, 84% у центральних областях, 83% на Сході і дещо менше на Півдні – 77% [10]. При цьому доволі висока солідарність у діяльному патріотизмі: 13,9% опитаних заявили про намір піти добровольцем в українську армію в разі російського вторгнення (позитивну відповідь, зрозуміло, давали переважно чоловіки призовного віку та фізично здорові) і тільки 0,6% в російську армію; у підпільній або партизанській боротьбі проти агресора готові взяти участь 14,3%, а навпаки – тільки 1,1%. Підтримку українській армії готові надавати близько 40% громадян, а російській – 2,1% [11].

Така патріотична готовність, у той же час, не сполучена з почуттями ворожнечі до країни потенційного агресора та до її населення, яке, навпаки, солідаризується на антиукраїнській платформі. Якщо на початку своєї агресії 81% росіян ставився до мешканців України в цілому добре, то через рік цей показник знизився до 50%. При цьому ставлення росіян до української влади здебільшого «дуже погане» (56%) або «в основному погане» (33%) [12]. Ще через рік тільки 35% росіян ставилися в цілому до України «дуже добре» або «в основному добре». Україну росіяни зараховують до найбільш недружніх до РФ країн [13].

Президент РФ В. Путін, який є ініціатором агресії, має повну підтримку і довіру російського населення: 79% у 2014 р., 82% у 2016 р. [14]. Понад те, розв'язану Путіним війну 63% росіян відразу оцінили як засіб мирного врегулювання нібито внутрішнього українського конфлікту [15], чим залишили мало надій на те, що Україна уникне російського вторгнення. Принаймні постійно з'являються повідомлення про підривні дії російських спецслужб, приміром, на Закарпатті, де ними організовується рух за автономію регіону [16].

Триває також антиукраїнська пропагандистська кампанія. За максимального значення індексу результативності російської пропаганди у 100 пунктів (коли людина згодна із усіма твердженнями

російської пропаганди) в цілому в Україні він становить 26. Однак у Східному регіоні він становить уже 48 пунктів [17].

У такій ситуації суспільна солідарність має проявлятися і спільною насторогою щодо можливих дій протилежної сторони, і спільною згодою на кроки у відповідь. Ані у першому, ані у другому питанні достатньої (принаймні на рівні двох третин) єдності немає: лише 42,7% українців побоюються нападу зовнішнього ворога, загрозу нападу з боку Росії визнають більше 51%, але 34% ні. І попри високий рівень патріотичного почуття в суспільстві тільки трохи більше чверті готові допомагати загонам територіальної оборони, а 38% підтримуватиме тих, хто виступатиме за припинення війни [1, с. 486; 18].

Відповідно, серед українців немає єдності у готовності до розриву дипломатичних відносин з фактичним агресором, який готується до широкомасштабного вторгнення на їхню землю. Проти такого розриву у 2016 р. виступили 55% громадян, а проти запровадження візового режиму з РФ 52%. Не менш амбівалентним залишається ставлення українців до Росії. З одного боку, 72% опитаних у 2015 р. вважали її агресором (лише 8% не були згодні з таким твердженням, 20% вагалися з однозначною відповіддю) [19], а з іншого лише – 39% вважали російську державу для себе «далекою» або й «дуже далекою» [20] і лише 45% вважали, що відносини з Росією мають бути «такими самими, як з іншими державами, із закритими кордонами, візами, митницями» (до війни, щоправда, так вважали взагалі лише 11%) [21]. Зараз майже половина населення України виступає проти заборони ввезення на свою територію російських товарів і тільки третина за такий крок [22]. Понад те, ще досі залишається вагомою (32%) частка тих, хто вважає, що відносини з агресором мають бути такими, як між дружніми (!!!) державами – без віз і митниці на кордоні, а майже кожен восьмий виступає за економічний союз між Україною та РФ [1, с. 443]. Таке налаштування на подальші відносини з найбільш вірогідним агресором тим більш дивне, що мешканці України не можуть не усвідомлювати того, що на них чекає в разі російського вторгнення, адже тільки 2% з них асоціюють Росію з демократією, 3,5% – зі свободою, 2,8% – гуманністю, 3,5% – справедливістю, 3,7% – повагою до справ осо-

бистості. Натомість, 65,7% асоціюють Росію з агресією, 59,6% – жорстокістю, 56,9% – диктатурою [23].

Доволі лояльне ставлення до Росії тим більш важко зрозуміти у світлі повідомлень із зони АТО, що сусідня країна фактично почала вторгнення, що на Сході України точиться війна з «гібридними» підрозділами російської армії [24]. А ще у рік початку агресії частина русофілів серед українців скоротилася до 36,5%, а 47,5% виявляли почуття неприязні до Росії, причому часто українці під час соціологічних опитувань позначали своє почуття до росіян словами «ненависть». Того ж року гарантування безпеки і обороноздатності України, створення справді дієздатної армії, тобто засобів фізичного самозбереження, перебувало тільки на шостому місці серед першочергових кроків, що їх очікували українські громадяни від майбутнього Президента [25].

Пояснення парадоксальному поєднанню в українській свідомості патріотизму, готовності до відсічі агресії та прагнення до дружніх відносин з агресором найдоцільніше шукати у таких обставинах, як, по-перше, інерція комплексу меншовартості, психологічної залежності від Росії; по-друге, певна втома від війни; по-третє, економічні розмірковування. Психологічні прояви проросійської інерції зумовлені тривалою звичкою українського народу до зовнішнього підпорядкування, високою мовною русифікованістю його наукового і культурного життя, розгалуженістю особистих товариських або родинних зв'язків.

Втома від війни зумовлюється, зокрема, інформацією про втрати, спричинені військовими діями: згідно з доповіддю Верховного комісара ООН з прав людини, від середини квітня 2014 р. до середини травня 2017 р. загинуло понад 10 тис. людей, у т. ч. близько 2,8 тис. цивільних, близько 24 тис. було поранено і не менше 1,6 млн осіб стали біженцями [26]. Крім того, за даними Міжнародного комітету Червоного Хреста, на серпень 2017 р. залишалися зниклими безвісти 640 осіб [27].

Економічні міркування стосуються того, що Росія досі залишається (якщо не брати ЄС в цілому) країною – найбільшим торговельним партнером України. У 2016 р., приміром, експорт до РФ становив 9,7%, а імпорт з РФ більше 10% загальних вітчизняних показників, причому, за окремими випадками,

відбувалося їх щомісячне зростання [28]. Україна не може навіть повністю відмовитися від господарських зв'язків з територіями, окупованими Росією, через залежність своїх теплоелектростанцій від тих сортів вугілля, поклади яких розташовані на території, підконтрольній проросійським колаборантам. Унаслідок цього Україна змушена купувати у вугільних підприємств, підконтрольних бойовикам, близько 9 млн тонн палива щорічно. При цьому не виключається й імпорт вугілля з території Росії [29]. Ще більшу роль відіграє інкорпорованість українського промислового виробництва у технологічні ланцюги, що зберігаються з часів радянського народногосподарського комплексу. В результаті виникла парадоксальна ситуація, що захищати свою незалежність українцям доводиться, спираючись на ВПК, який формально є окремим, вітчизняним, а на практиці, за висновками експертів, залишається уламком єдиного радянського [30].

Хоча стратегічні експерти країн-членів НАТО погоджуються з необхідністю посилення співпраці з Україною у військово-технічній та науковій сфері [31], тобто у тих сферах, які є вирішальними для переоснащення Збройних сил України, співпраця в оборонній сфері з Заходом не є безхмарною. Тут складним питанням для керівництва є визначення межі політичних поступок тим країнам, які погоджуються стати новими партнерами України у випуску оборонної продукції, замість Росії. Щоправда, в цьому відношенні є обнадійливі сигнали (приміром, завдяки співпраці із зовнішніми партнерами вдалося налагодити виробництво літака АН-132 і сучасних бронетранспортерів без російської участі), але все ж таки справа так і не дійшла до створення постійно діючих спільних підприємств оборонного сектору. Експерти вважають, що далеко не всі на Заході вітали б посилення військової могутності України [32]. Зрозуміло, що купівля прихильності таких країн може виявитися занадто дорогою для України.

Відсутність достатньої солідарності у ставленні до агресора відбивається у різночитаннях щодо формату розв'язання кризи на Донбасі, спровокованої і стимульованої агресором. Різночитання стосуються таких ключових питань, як виконання Мінських домовленостей, характер відносин з невідконтрольними Києву територіями та їх майбутній статус, механізми реінтеграції

Донбасу до складу України, тобто до питання стратегії щодо районів, захоплених колаборантами, а по суті – Росією.

Пошук спільної стратегії подолання кризи підштовхується насамперед тим, що так званий мінський формат викликає загальне розчарування. Хоча, за даними Центру соціальних досліджень «Софія», половина населення вважає, що в інтересах України виконувати Мінські домовленості, і тільки кожен п'ятий вважає за доцільне відмовитися від них [33]. Ставлення до наслідків їх виконання доволі скептичне: тільки на Донбасі частки тих, хто оцінює їх позитивно, і тих, хто негативно, приблизно однакові (відповідно, 32% та 28%), але на Заході це співвідношення становить 6% та 50%, у Центрі 9% і 42%, на Півдні 13% та 31%, на Сході 5% та 33% [34].

Дійти остаточного висновку щодо наявності або відсутності спільної стратегії стосовно Донбасу неможливо внаслідок того, що, по-перше, суспільна думка з цього приводу змінювалася, а по-друге, соціологічні опитування, проведені різними аналітичними центрами, давали як аналогічні, так і відмінні результати. Так, опитування, проведене у грудні 2014 р. Київським міжнародним інститутом соціології, показало, що 33,2% виступали за продовження військової операції зі звільнення окупованих територій. Надання ж Донбасу автономного статусу підтримали тільки 16,3%, а економічну блокаду регіону 13,2% [35]. Наступного року проведене Центром Разумкова опитування показало, що майже половина українців підтримує повний економічний і фінансовий розрив з окупованою територією, а частка прихильників збройного повернення їх під контроль центральної влади практично не змінилася 32,8% [36].

Згідно з опитуванням, проведеним у травні 2016 р. Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва разом із Центром Разумкова, серед варіантів рішень щодо встановлення на Донбасі миру найбільшу підтримку здобув варіант «Змусити Росію припинити втручання у конфлікт на Донбасі через посилення міжнародних санкцій, тиск міжнародних структур (40,6%), у той час як варіант «Успішна відбудова нормального життя на територіях Донбасу, контрольованих Україною» підтримали тільки 27,6%. При цьому 19% підтримки здобув варіант «Припинення

фінансування територій, зайнятих «ДНР» і «ЛНР» (виплата пенсій, зарплат тощо), і 14,8% варіант відновлення українського контролю над цими територіями військовою силою (давалася можливість обрати до трьох варіантів) [37].

Соціологічне опитування, проведене того самого місяця групою «Рейтинг» з приводу доцільності економічної блокади неконтрольованих територій, показало, що такий крок підтримує більшою або меншою мірою менша частина 37%, хоча і не набагато більше тих, хто дотримується протилежної думки 46% [38].

Інше опитування, проведене у 2016 р. Центром Разумкова, виявило таку підтримку стратегічних сценаріїв (табл. 3):

Таблиця 3

Зараз висловлюються різні пропозиції щодо розвитку подій в Україні. Чи підтримуєте Ви такі пропозиції?

	Підтримую	Не підтримую	Важко відповісти
Припинення будь-яких економічних зв'язків між Україною та територіями «ДНР» і «ЛНР» (включаючи соціальні виплати, постачання енергоресурсів, закупівлю вугілля тощо) до повного встановлення Україною контролю над цими територіями	42,1	36,0	21,9
Надання особливого статусу Донбасу	22,7	50,0	27,3
Проведення виборів на окупованих територіях Донбасу до взяття їх під контроль українською владою	23,9	50,6	25,4
Амністія для всіх учасників сепаратистських рухів, які не вчинили тяжких злочинів	34,0	38,5	27,5

Джерело: Ставлення громадян до ситуації на Донбасі. Результати соціологічного дослідження. URL: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/rezultaty-sotsiologichnoho-doslidzhennia-tsentru-razumkova-stavlennia-hromadian-do-sytuatsii-na-donbasi>

Соціологічне обстеження, проведене того самого року Центром соціальних досліджень «Софія», показало, що надання «ДНР» і «ЛНР» особливого статусу підтримують трохи більше 25% населення, встановлення контролю над їх територіями військовою силою – 22%, відгородження від цих територій – 17%, а визнання їх незалежності – 7% [39].

Суттєво відрізняються від наведених дані академічної соціології (табл. 4).

Таблиця 4

Який зі сценаріїв розв’язання конфлікту на Сході України Ви готові прийняти? (%)

	2015	2016
Продовжувати бойові дії до повернення під контроль усіх територій на Сході України	18,3	13,9
Здійснювати економічну і територіальну блокаду непідконтрольних територій до їх повернення	22,4	17,7
Визнати за «ДНР» і «ЛНР» право на часткову незалежність, почати переговори щодо їх особливого статусу у складі України	18,8	22,3
Відокремити «ДНР» і «ЛНР» від України, відмовитися від цих територій	14,5	14,7
Інше	3,3	1,5
Важко відповісти	22,4	29,7
Не відповіли	0,3	0,2

Джерело: Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Київ, 2016. С. 530.

Керівництво держави стоїть перед складною дилемою щодо блокади ОРДЛО (Окремих районів Донецької та Луганської областей) – припинити її чи продовжувати і навіть посилювати. У разі ухвали другого варіанта доведеться шукати кошти на його фінансове забезпечення. Мається на увазі реконструкцію українських ТЕЦ під не антрацитові групи вугілля, що буде коштувати по 100 млн дол. США для кожної з них (2 млрд дол. загалом), або імпорт такого вугілля за високими світовими цінами [40]. Перший

же варіант віщує ускладнення відносин з тими політичними колами і тим сегментом суспільства, який рішучо негативно налаштований до заколотників і протистоїть будь-яким домовленостям з ними. На користь продовження блокади промовляють і ті аргументи, що вона дозволяє локалізувати війну, зменшити небезпеку диверсій і терористичних актів, загалом зміцнити національну єдність як основу суспільної угоди, навіть якщо блокада і відтермінує реінтеграцію окупованих територій [41].

При цьому немає єдиного прийняттого варіанта визнання за тимчасово окупованими територіями певного статусу (табл. 5).

Таблиця 5

Якщо в Україні проводитиметься референдум щодо статусу самопроголошених «ДНР/ЛНР», яку позицію Ви особисто підтримаєте? (%)

	2015	2016
Надати цим територіям повну незалежність	12,2	12,8
Надати цим територіям автономію в складі України	30,0	24,8
Залишити статус цих територій без змін	35,0	34,3
Важко відповісти	22,3	27,9
Не відповіли	0,5	0,2

Джерело: Моніторинг соціальних змін. Київ, 2016. С. 531.

Немає солідарного ставлення і до сценарію повернення окупованих територій силою зброї: у 2016 р. заявили про свою неготовність брати у цьому участь 52,1% (у 2015 р. – 42,8%), а про готовність – лише 6,6% (у 2015 р. 10,3%) [1, с. 531]. Посилання ж на готовність рідних (3,8%), друзів (5,4%) чи знайомих (6,6%) важко брати до уваги, оскільки тут може йтися про одних і тих самих людей. Щоправда, не уточнювалися гендерні, вікові та фізичні параметри опитуваних, що не дозволяє точно оцінити вагомність частки готових до участі у силовому розв'язанні проблеми.

Відмінності у соціологічних даних можуть пояснюватися як специфікою форматів соціологічних опитувань (час, територія, аудиторія, формулювання запитань тощо), так і різницею у політико-ідеологічних та геополітичних орієнтаціях їх ініціаторів та організаторів. Принаймні наявність цього фактора засвідчує, приміром, часте вживання у фахових публікаціях (а у масових то й поготів) таких назв щодо тих, хто виявляє готовність до збройної боротьби з окупантами та колаборантами, як «яструби війни». Хоча, як відомо, такої назви заслуговує ініціатор агресії, який воює із бажання, а не її жертва, яка воює вимушено. Розходження в інтелектуальних колах в оцінках ситуації, що склалася в Криму і на Сході України, фокусують у собі загальну відсутність солідарного бачення суспільством причин, характеру кризи та виходу з неї.

За результатами опитування, проведеного у 2017 р. американським аналітичним центром International Republic Institute, 83% українців, у т. ч. 73% у самому Донбасі, вважають, що тимчасово окуповані території повинні повернутися до складу України [42]. Проведене роком раніше берлінським Центром східноєвропейських і міжнародних досліджень опитування показало, що 21% населення невідконтрольних територій виступають за їх повернення до складу України без особливого статусу, 35% за повернення з особливим статусом, а решта за приєднання до РФ з особливим статусом або без нього [43].

Присутність в українській суспільній думці помітного тренду щодо можливого повернення територій «ДНР» і «ЛНР» являє собою певну загрозу для солідарного вибору країною свого геополітичного, а відтак і цивілізаційного вектора. Реалізація сценарію реінтеграції (звісно, гіпотетична) означала б інкорпорацію у суспільство, яке обирає вектор демократичної цивілізації, анклав, орієнтованого на російській політичний режим, який є автократичним, якщо не фашизоїдним. У цьому разі українському суспільству довелося б шукати моделі солідарного співіснування двох несумісних способів життя. Крім того, варіант повернення невідконтрольних територій ігнорує ту обставину, що воєнне протистояння, у яке втягнута Україна, є нездоланною перешкодою її вступу до НАТО та ЄС, а тому РФ буде його підживлювати перманентно.

З одного боку, державній владі України доводиться продовжувати риторику про реінтеграцію Донбасу, інакше буде незрозумілою доцільність антитерористичної операції і жертв, що її супроводжували. В цьому відношенні правовий супровід цієї лінії (інше питання доцільність законодавчого формату цього супроводу, адже в цьому разі виконання закону залежатиме не від однієї України, а його невиконання псуватиме її репутацію як держави) в цілому виправданий. Тим більше, що проект відповідного закону [44], вже схвалений Верховною Радою у першому читанні, декларує захист прав, свобод і законних інтересів громадян України, які постраждали від російської агресії, після звільнення окупованих територій, сприяння забезпеченню населення цих територій його соціально-економічних і культурних потреб і т. д. Разом з тим, влада не може не розуміти правильність пересторог щодо нових небезпек для України, які можуть виникати після успішного (поки що гіпотетичного) повернення ОРДЛО до складу України: легалізація виразно антиукраїнського анклаву, який буде відгалуженням «русского мира», провідником російської політики відродження імперії, звиклого до корупції та контрабанди, автоматичне зникнення України з порядку денного світової політики [45; 46]. В разі інкорпорації ОРДЛО в Україну правлячий режим з однаковою вірогідністю може здобути у суспільному сприйнятті і лаври «миротворця», і репутацію «зрадника національних інтересів», що ще більше ускладнить для нього наступні електоральні перспективи.

Добровільна відмова України від Євразійського економічного союзу і її вимушене неприєднання до ЄС і НАТО актуалізує для суспільства питання солідарного вибору курсу на європеїзацію і демократизацію, залишаючись при цьому у зоні міжцивілізаційного розламу і геополітичної турбулентності.

Суперечливе ставлення українців до російської агресії породжене саме цією турбулентністю і невпевненістю перед ризиками, що вона їх породжує. З одного боку, посилюється прагнення до НАТО як більш надійного гаранта безпеки, але частки позитивно і негативно налаштованих до вступу до Альянсу поки що однакові – по 38%. Частка позитивно налаштованих до вступу до ЄС, з приводу Угоди про асоціацію, з яким розпочалася

Революція Гідності, у 2016 р. навіть дещо зменшилася (можливо, запровадження безвізового режиму з об'єднанням збільшить цей показник), а позитивне і негативне ставлення до співпраці з Міжнародним валютним фондом залишається однаковим 32 і 34%, відповідно [1, с. 443].

Відносно важливий зиск, що його дає співпраця з Росією, для значного сегмента суспільства є гарантованим, а отже, надійнішим, ніж нечітко окреслені вигоди від асоціації з ЄС, які поки що залишаються перспективними. Перелам у ставленні до співпраці з Росією станеться після того, як в Україні запрацює самодостатній реальний сектор економіки, що дасть українцям відчуття певності і можливість реалістично усвідомити свої національні інтереси.

1. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Київ, 2016. С. 429, 465.

2. Муженко назвал число боевиков и российских военных на Донбассе. URL: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/muzhenko-nazval-chislo-boevikov-i-rossiyskih-voennyh-na-donbasse-1045594.html>

3. Большая часть украинцев не ассоциируют себя ни с АТО, ни с Донбассом, – соцопрос. URL: <http://comments.ua/images/tablica3.jpg>

4. Террористы «ДНР» объявили о начале этнических чисток в отношении украинцев в Горловке. URL: http://censor.net.ua/news/327482/terroristy_dnr_obyavili_o_nachale_etnicheskikh_chistok_v_otnoshenii_ukraintsev_v_gorlovke

5. На 62-летнюю мать погибшего под Иловайском героя АТО Владимира Бражника напали с криками «родила нациста». URL: http://censor.net.ua/news/348391/na_62letnyuyu_mat_pogibshego_pod_ilovayiskom_geroia_ato_vladimira_brajnika_napali_s_krikami_rodila_natsika

6. Уже собрано несколько тысяч фактов совершения преступлений против Украины и человечности на Донбассе, Гандит. URL: http://censor.net.ua/news/369195/уже_sobrano_neskolko_tysyach_faktov_soversheniya_prestupleniy_protiv_ukrainy_i_chelovechnosti_na_donbasse

7. Большая часть украинцев не ассоциирует себя ни с АТО, ни с Донбассом, – соцопрос. URL: <http://comments.ua/images/tablica3.jpg>

8. 70% военнослужащих не покинули АР Крым, – Комитет ВР нацбезопасности и обороны. URL: <http://sud.ua/news/2016/02/08/86617-30-voennosly-zhashchikh-ne-pokinyli-ar-krim--komitet-po-natsbezopasnosti-i-oboroni>; Лише 10% співробітників СБУ покинули Крим після анексії. URL: <http://espreso.->

tv/news/2016/02/08/lyshe_10_spivrobotnykiv_sbu_pokynuly_krym_pislya_aneksiyi; Грицак озвучив кількість працівників СБУ, які перейшли на бік ворога. URL: <http://tyzhden.ua/News/179082>; Военный журналист раскрыл технологию действий российских спецслужб по захвату Крыма. URL: <http://glavnoe.ua/news/n200326>; Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ, 2016. С. 461, 465.

9. Прошлое, настоящее и будущее добробатов в Украине. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2017/08/10/kolonka/denis-popovich/bezopasnost/proshloe-nastoyashhee-i-budushhee-dobrobatov-ukraine>; Була спланована кампанія: Білецький розповів, хто і як розвалив добровольчий рух в Україні URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2017-10-18/byila-splanirovannaya-kampaniya-biletskiy-rasskazal-kto-i-kak-razvalil-dobrovolcheskoe-dvijenie-v-ukraine/110551>

10. Патриотами Украины считают себя 83% граждан, – опрос. URL: <http://hvylyu.net/news/digest/patriotami-ukrainyi-schitayut-sebya-83-grazhdan-opros.html>

11. В случае вторжения России каждый седьмой украинец уйдет добровольцем в армию, каждый десятый в партизаны, – опрос. URL: <http://atn.ua/obschestvo/v-sluchae-vtorzheniya-rossii-kazhdyu-sedmoy-ukrainec-uydet-dobrovolcem-v-armiyu-kazhdyu>

12. Как изменилось отношение россиян к украинцам за год, – опрос. URL: <http://www.facenews.ua/news/2015/264817/>

13. Негативное отношение россиян к США, ЕС и Украине резко усилилось. URL: http://www.dw.de/a-17684633?maca=rus-rss_rus_UkrNet_All-4190-xml

14. Россияне еще больше поверили Путину, церкви и армии. URL: <http://kontrakty.ua/article/82780>; Действия Путина одобряют 82% жителей РФ. URL: <http://gordonua.com/news/worldnews/opros-deystviya-putina-odobryayut-82-zhiteley-rf-142563.html>

15. Россияне ждут от действий Путина мира в Украине, – опрос. URL: http://news.liga.net/news/politics/2897050rossiyane_zhdut_ot_deystviy_putina_mira_v_ukraine_opros_.htm

16. На Закарпатье разоблачили агентурную сеть российских спецслужб. URL: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/power/na-zakarpace-razoblachili-ahenturnuju-set-rossijskikh-spetssluzhb-3838493>

17. Результативность российской пропаганды в Харьковской и Одесской областях беспокоила социологов. URL: http://zn.ua/UKRAINE/-rezultativnost-rossijskoj-propagandy-v-harkovskoy-i-odesskoj-oblastyah-obespoikoila-sociologov-170829_.html

18. Війна і мир: питання національної безпеки в дзеркалі громадської думки. URL: <http://sofia.com.ua/page174.html>

19. Оцінка громадянами ситуації на Донбасі // Центр Разумкова. 2015. Березень. URL: http://www.uceps.org/upload/1428048471_file.pdf

20. Результати соціологічного дослідження, проведеного у рамках проекту «Започаткування Національного діалогу в Україні» // Фонд «Демократичні ініціативи». 2015. Січень – червень. URL: http://ndialog.org.ua/uploads/files/rezultati%20sociologichnogo%20opituvannya%20-%20regionalniy%20rozriz/00_Survey_Ukraine_ua.pdf

21. Актуальний стан справ в українському суспільстві // Київський міжнародний інститут соціології. 2015. Травень. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports &id=529&page=1>

22. Більшість українців проти віз і розриву відносин із Росією. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/09/27/7121893/>

23. З чим у громадян України асоціюються Україна та Росія (опитування). URL: <http://razumkov.org.ua/novyny-tsentru/z-chym-u-hromadian-ukrainy-asotsiiuutsia-ukraina-ta-rosiia>

24. Иллюзий нет: украинские военные объяснили, с кем воюют на Донбассе. URL: <http://obozrevatel.com/society/09374-ukrainskie-voennyie-obyasnili-s-kem-vouyut-na-donbasse-opros.htm>

25. Социологи: украинцы и россияне больше не считают себя «братьями». URL: <http://ru.krymr.com/content/article/26837290.html>; Бекешкіна І. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? // Трансформація суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі. Київ, 2017. С. 34.

26. В ООН назвали количество погибших в войне на Донбассе. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2017/06/13/novost/bezopasnost/oon-nazvali-kolichestvo-pogibshix-vojne-donbasse>

27. Скільки зниклих безвісти, кого найчастіше шукають, – свіжа статистика по Донбасу від МКЧХ. URL: <https://www.5.ua/regiony/skilky-znyklykh-bezvisty-koho-naichastishe-shukaiut-svizha-statystyka-po-donbasu-vid-mkchkh-153280.html>

28. Щомісячні обсяги експорту-імпорту товарів із країнами світу у 2016 р. // Державне статистичне управління України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/zd/o_eit/o_eit_u16.htm

29. Украина ежегодно закупает на Донбассе 9 млн тонн угля. URL: <http://mignews.com.ua/biznes/16095302.html>

30. Сучасний український оборонно-промисловий комплекс. Нагальні потреби. URL: <http://veterano.com.ua/vijna/analitika/5854-suchasnij-ukrajinskij-oboronno-promislovij-kompleks-nagalni-potrebi>

31. Секретар РНБО України О. Турчинов провів зустріч з групою стратегічних радників з країн-членів НАТО. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2920.html>

32. Українська оборонка у пошуках партнерів із країн НАТО на заміну Росії. URL: <http://www.dw.com/uk>

33. «Війна і мир»: громадська думка про причини війни на Донбасі та перспективи врегулювання конфлікту. URL: <http://sofia.com.ua/page177.html>

34. Ставлення громадян до ситуації на Донбасі. Результати соціологічного дослідження. URL: <http://razumkov.org.ua/napryamki/-sotsiologichni-doslidzhennia/rezultaty-sotsiologichnoho-doslidzhennia-tsentru-razumkova-stavlennia-hromadian-do-sytuatsii-na-donbasi>

35. Часть украинцев готова пожертвовать Донбассом ради прекращения войны, – опрос. URL: <http://www.bagnet.org/news/ukraine/251022>

36. Экономическую блокаду оккупированного Донбасса поддерживают 48% украинцев, – опрос. URL: http://censor.net.ua/news/331108/ekonomicheskuyu_blokadu_okkupirovannogo_donbassa_podderjivayut_48_ukraintsev_opros

37. Див. у: Золкіна М. Донбас : нові тренди громадської думки // Трансформація суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі. Київ, 2017. С. 186.

38. У активистов блокады Донбасса нет поддержки большинства украинцев – соц. опрос. URL: <https://delo.ua/ukraine/u-aktivistov-blokady-donbassa-net-podderzhki-bolshinstva-ukrainc-331667/>

39. Війна і мир: питання національної безпеки в дзеркалі громадської думки. URL: <http://sofia.com.ua/page174.html>

40. Блокада окупованих територій Донецької та Луганської областей. URL: <https://uk.wikipedia.org>

41. Горбулін: Блокада ОРДЛО – вынужденная мера с позитивными последствиями. URL: <https://focus.ua/country/370551/>

42. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Київ, 2016. С. 531.

43. Большинство украинцев видят Донбасс в составе Украины, – исследование. URL: http://ua.today/news/politics/bolshinstvo_ukraincev_vidyat_donbass_v_sostave_ukrainy_issledovanie

44. Більш як половина населення ОРДЛО виступає за майбутнє у складі України. URL: <http://expres.ua/news/2017/05/31/245160-bilsh-polovyna-naselen-nya-ordlo-vystupaye-maybutnye-skladi-ukrayiny>.

45. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях». Проект. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638

46. Портніков В. Україна і «гібридний мир» Путіна як пастка Кремля. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28973563.html>